KOVÁCS FLÓRA*

ELIDŐZÉSEINK**

Kulcsszavak: észlelés, emlékezés, Dasein, intencionalitás, Unverborgenheit

I.

Martin Heidegger *A fenomenológia alapproblémái*¹ című előadaskötetében Immanuel Kant elgondolásait taglalva érzékenyen köti össze az idő és az észlelés (és e társításból adódóan is az emlékezés) kérdéskörét. Bevezeti, hogy az időiség² nem választható el a filozófia (főbb) problémairányától: „megmutatjuk, az időiség hogyan teszi lehetővé, hogy a létet és létezőt megkülönböztessük”³. Mindezt a munkát úgy valósítja meg Heidegger, hogy jegyzi módszertanában egy kerülő úton jár⁴. Az *ittlét* (jelenvalólét, Dasein)⁵ viszonyulásstruktúrája, vagyis fókuszáltan az észlelés szerkezetének prezentálása, a „megragadás”, a „szabadságadás”, a „felfedés” szemantikai mezeje mozgatja fejtegetését⁶. Az észlelés folyamatában a meglévő „megnyilatkozása” tűnik ki: „[a]z észlelés nem más, mint *bagyni* valamely meglévőt *szabaddá tevőn utunkba kerülni*. [...] Az ittlét mint felfedő egzisztál. A meglévő felfedettsége az, ami annak mint utunkba kerülőnek a szabaddá tételét [Freigabe] lehetővé teszi”.⁷ Az *ittlét* (jelenvalólét) leleplezésekor a *megnyitás*, a *feltárás* kerül elő,⁸ *megnyíltsága* és a létező(k) *felfedettsége* egymáshoz tartozik, hiszen egzisztálásának ez a feltétele. Emellett az időiség az

* Kovács Flóra (Hódmezővásárhely, 1982): irodalomtörténész, egyetemi óraadó (SZTE), PhD, szerkesztő, a tiszatájonline szerkesztője. Kortárs irodalom, irodalomelmélet, színházelmélet, komparatiztika területén közöl írásokat.

** A jelen tanulmány az NKA Alkotói támogatásának keretében valósult meg.

1 Martin HEIDEGGER: *A fenomenológia alapproblémái*. Ford. DEMKÓ Sándor. Osiris–Gond–Cura Alapítvány, Bp., 2001.

2 Az időiséget az eredendő idővel fordítja le Heidegger, uo. 299.

3 Uo. 30. Ennek a gondolatmenetnek eleme, hogy később ezt írja: „[a]z időiség a maga részéről az általában vett lét megértésének horizontját adja”, majd „az időiségnek az ittléthez tartozó létmegértés lehetőségfeltételének is kell lennie” = uo. 322., 339. [kiemelés a kötetben]

4 Uo. 11.

5 *A fenomenológia alapproblémái*-kötet fordítói szándékát megőrzöm, azonban a terminológiai zavar elkerülése miatt szükséges jegyeznem az eltéréseket.

6 Vö.: „minden viszonyulás egy valamihez való viszony, az észlelés valaminek az észlelése. Ezt a valamihez való viszonyt jelöljük meg szűkebb értelemben intendereként vagy intencióként.” = HEIDEGGER: *A fenomenológia alapproblémái*. i. m. 79.

7 Uo. 93. [kiemelések a kötetben].

8 Uo. 270.

intencionalitástól nem választható el⁹, elvégre mint a létmegértés „támasza” önmagában képviseli a kimozdítottságot, „az eredendő önmagán-kívül”¹⁰.

Az ittlét (jelenvalólet) megnyíltságához kapcsolódnia kell az igazságnak, ahhoz pedig az elrejtettségből felfedésnek. Ezzel egy körfolyamat vehető észre: „[l]ét csak akkor van, ha megnyíltság [Erschlossenheit] van, azaz ha igazság van. Igazság azonban csak akkor van, ha egy olyan létező egzisztál, amely feltár, amely megnyílik, mégpedig olyképpen, hogy e létező létmódjához hozzátartozik a megnyitás. Egy ilyen létező mi magunk vagyunk. Az ittlét maga az igazságban egzisztál. Az ittléthez lényegszerűen hozzátartozik egy feltárt világ, és ezzel egyben önmaga feltártsága”¹¹, „[a]z igazság a görögök számára az elrejtettségből történő kivétel, a felfedést, a leleplezést jelenti”¹². Az elrejtettségből felfedés a heideggeri elgondolás visszavisszatérő eleme, s a görög igazságfogalom mélyét tárja fel. Ebben a szemléletben az elrejtettség és a felfedés a „működő egészhez” megegyező mértékben kötődik. Ennek rendszerét *A metafizika alapfogalmainak*¹³ olvasásakor is láthatjuk. A működésben, egzisztálásban a működésről magáról való megnyilatkozás már bennfoglaltatik¹⁴, ám Hérakleitoszból következtetve Heidegger az elrejtőzés mellett ugyancsak érvel¹⁵. Az igazság mint kiragadás a rejtőzés megszüntetése, megbontásként szintén értelmezhető: „[a] görög ἀ-λήθεια szó, elrejtetlenség [Un-verborgenheit], azonban a német büntelenség [Un-schuld], végtelenség [Un-endlichkeit] szavaknak felel meg: valami, ami nem bűnös, nem véges. Ennek megfelelően az ἀλήθεια olyasmint jelent, ami nem elrejtett. Eszerint a görögök az igazság legbenső lényegébe valami negatívát is beleértene, amelynek a német »un-« felel meg [illetve a magyar »tlen«]. Az α-t a nyelvtudományban α-privatívumnak nevezik. Azt fejezi ki, hogy a szóból, amely előtt áll, hiányzik valami. Az igazságban a létezőt kiragadják az elrejtettségéből. Az igazságot a görögök zsákmányként értik, olyasmiként, amit ki kell ragadni az elrejtettségéből egy olyan összeütközésben [Auseinandersetzung], melyben épp a φίσις törekszik arra, hogy elrejtőzzék. Az igazság az emberi lény legbensőbb összeütközése magával a létező egészével”¹⁶.

Egy, az éntől különböző észlelése¹⁷, megnyitása, annak elrejtettségéből kiszabadítása a fenti rendszernek eleme. Egy másik észlelése önmagunk megértése felé mutat: „magunkat értjük

9 Vö.: „Az ittlét csak azért intencionális, mert lényege szerint az időiség határozza meg” = Uo. 331.

10 Uo. 330. [kiemelés a kötetben]

11 Uo. 31.

12 Uo. 270.

13 Martin HEIDEGGER: *A metafizika alapfogalmai*. Ford. ARADI László és OLAY Csaba, Osiris, Bp., 2004.

14 Vö.: „Az ember, amennyiben emberként egzisztál, a φίσις-ről, a működő egészről, melyhez maga is tartozik, már mindig is megnyilatkozott, még hozzá nemcsak azáltal és azért, hogy a dolgokról beszéljen, hanem emberként létezni már azt jelenti: a működőt kifejezésre juttatni. A működő létező működését juttatja kifejezésre, vagyis rendjét és szabályszerűségét, magának a létezőnek a törvényét. A kimondott a beszédben nyilvánvalóvá váló. Beszélni görögül λέγειν; a kimondott működés a λόγος. [...] A φίσις-hez, az egészében vett létező működéséhez hozzátartozik ez a λόγος.” = HEIDEGGER: *A metafizika alapfogalmai*. i. m. Ford. ARADI László. 52.

15 Vö.: „A dolgok működése magától fogva törekszik arra, hogy elrejtőzzön.” = Uo. 53.

16 Uo. 55.

17 Nem is argumentált *A fenomenológia alapproblémáiban* Heidegger ellenvetése Nicolai Hartmann elgondolásával szemben, éppen csak említés szintjén jelenik meg. Vö.: HEIDEGGER: *A fenomenológia alapproblémái*. i. m. 83.

meg, ám olyképpen, ahogyan nekünk *nem sajátunk* [nicht zu eigen], hanem ahogyan az irányuló egzisztálás mindennapiságában a dolgokba és az emberekbe belevesztünk¹⁸. Ennek továbbviteleként értelmezhető Hans-Georg Gadamernél az *elrejtetlen* fogalmára utalás – a heideggeri alapokon – a barátság kapcsán: „igaz barát». Ezen azt értjük, hogy ő olyasvalaki, aki barátnak bizonyult, aki nemcsak látszólag mutat baráti kötődést és érzelmet. Bebizonyosodott már, hogy valódi barát, elrejtetlenül (unverborgen), mint Heidegger mondja¹⁹. A továbbfejtés mellett ebben a gadameri érvelésben húzódik lényegi érintése az „elrejtetlen” barátságnak: egyrészt Gadamer beépíti, közelíti, sejteti a kétértelműséget, amelyet Heidegger a φίσις-ről való írásban részletezett („Α φίσις, a működő, nemcsak magát a működőt jelenti, hanem a működőt a maga működésében is vagy a működő *működését*.”²⁰); másrészt Gadamer a látszólagossággal (a látszattal, a torzítással) szembeni megállapítást is mozgásba hozza („a jelenvalólétnek lényegében a már felfedezett is kifejezetten el kell sajátítania a látszattal és a torzítással *szemben*, és mindig újra biztosítania kell a maga számára a felfedettséget”²¹); harmadrészt a költészet (és egyáltalában az irodalom) igazságára, „hiánytalanul mondására” összpontosít, hiszen az idézett bekezdést a fentiek után rögtön így folytatja: „[e]bben az értelemben kérdezek én a költészet igazságára”²²; negyedrészt e megjegyzéssor – bár halványabban, mint az előbbiekre – utal a barátságba beágyazva, gyaníthatóan a barátsággal nem egyezőre, s azon keresztül a felejtésre, majd ennek folyományaként az emlékezésre. Heidegger beszél ugyanis az elrejtetlenség-elrejtettség esetében az értetlenekről (akik feltehetőleg a barátság kontextusában nem viselhetnék a barát megnevezést, márcsak a megértés, így a feltárás hiánya miatt sem): „[a]z értetlenek előtt ellenben λανθάνει, az amit tesznek, rejtve marad, ἐπιλανθάνονται, elfelejtik, vagyis számukra a létező újból visszasüllyed az elrejtettségbe”²³. A felejtés játékához lényegszerűen tartozik, hogy az *ittlét* (jelenvalólét) az idő eksztatikus jellegének köszönhetően hogyan tud kimozdulni voltságához: „[m]int eljövő az ittlét volt lennitudásához, mint volt voltához, mint megjelenítő más létezőhöz *mozdul ki*”²⁴.

18 Uo. 203.

19 Hans-Georg GADAMER: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*. Ford. TALLÁR Ferenc = Uő: *A szép aktualitása*. Vál. BACSÓ Béla. T-Twins, Bp., 1994. 142–157., 146.

20 HEIDEGGER: *A metafizika alapgondjai*. i. m. 57.

21 Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*. Ford. VAJDA Mihály, ANGALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, Osiris Bp. (Második, javított kiadás), 2001. 259.

A látszat, csalatkozás *A műalkotás eredetében* is említődik, ám ott egy a létezők közötti elrejtőzésről van szó. A létező másként is mutatkozhat, ugyanakkor az egyik létező el is változtathatja a másikat. Vö.: Martin HEIDEGGER: *A műalkotás eredete*. Ford. BACSÓ Béla = Uő: *Rejtektutak*. Szerk., jegyzetek, utószó PONGRÁCZ Tibor. Osiris, Bp., 2006. 9–70. 41.

22 GADAMER: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*. i. m. 146.

23 HEIDEGGER: *Lét és idő*. i. m. 256.

Az emlékezés *A fenomenológia alapproblémáiban* egy helyen úgy jelenik meg, a „képzelet képei” mellett, mint a pszichikai észlelések egy esete. Vö.: HEIDEGGER: *A fenomenológia alapproblémái*. i. m. 83.

24 HEIDEGGER: *A fenomenológia alapproblémái*. i. m. 330. [kiemelés a kötetben] E rendszer hosszabb bemutatásához vö. kiemelten: uo. 328–329.

A műalkotás eredetének megőrzőkre várása és a feledés említése az elrejtés-felfedés kettősét sugalmazza, azok egybefonódását. A „megőrzőkre vonatkoztatottság” a mű igazságához tartozik, továbbá a „működő egészre” is érdemes gondolnunk. Vö.: „Ha egyáltalán mű: mindig a megőrzőkre vonatkoztatott. Akkor is, sőt éppen akkor, ha csak vár a megőrzőkre, és megszerzi és kivárja a megőr-

Gadamer – s a jelen elemzés – számára azért bírhat kiemelt jelentőséggel Heidegger meglatása az elrejtetlenségről, mert az a lét egészének taglalását meghatározza a műalkotás sajátosságait (is) kutatva. Heidegger *A műalkotás eredetében* – amelyben az elrejtetlenség kérdése köré markáns –, illetve annak kiegészítésében a lét problematikájának központi státusa mellett nyilatkozik: „*A műalkotás eredete* tanulmány egésze tudatosan, ám kimondatlanul, a lét lényegére irányuló kérdés útját járja”²⁵, hiszen az el-nem-rejtettség megtörténésére²⁶ összpontosít.

II.

„Értelmetlen lenne azt kérdezni, hogyan nézett ki valójában a lépcső, melyre Dosztojevszkij »gondolt«. A költőnek sikerült az elbeszélés módja, az elbeszélői megformálás által egy imaginációt életre keltenie, mely minden olvasóban felépít valamit, méghozzá oly módon, hogy az olvasó pontosan látni véli, miként indul el a lépcső jobbra, száll alá néhány fokot, majd vész bele a sötétbe. [...] Látható ezen a példán, hogy a költő képes megidézni a nyelv önbeteljesítését.”

Gadamer: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*²⁷

A „működő egész” kettősségét vehetjük észre a költői szóban. Erre figyelmeztet oly nagy precizitással Gadamer, amikor „önmegtartásról” és „önmagában megállásról” nyilatkozik *A szó igazságáról* utolsó soraiban: „[...] a szó műalkotásának esetében, ahol is az elrejtés a művészet »képződményében« eleve feltételezi a nyelvben-létet és a lét bennelétét a nyelvben. A lefordíthatóság határa pontosan mutatja, hogy meddig terjed az elrejtés a szóban. Legvégső elrejtettségében ez az elrejtő. Csak aki otthon van egy nyelvben, az képes tapasztalni a költői szó önmegtartó és önmagában megálló kijelentését [...] [a költői szó – K. F.] képes visszatartani az elillanót. [...] A költői szó soha sem hagyhat fel azzal, hogy beszéddé (vagy dadogássá) váljon, hogy újra meg újra kijátssza értelemlehetőségeit.”²⁸ Az értelemlehetőségek kijátszásában az ismételt visszatartás, vagyis egy-egy interpretációs út is megmutatkozhat. Gadamer a heideggeri rendszer kettősségének „örökségét” írhatja le ezzel párhuzamban: „[a] megvonásban is van adakozás (Gewährung)”²⁹.

Az elrejtetlenség „kimondáshoz” párosulásait állapítja meg a teoretikus: „[m]ert mindig a kimondás szavaival van ez a szó összekapcsolva. Az elrejtetlenség annyit jelent: mondani, amit az ember gondol. [...] Az igaz-létnek ez az első értelme azt jelenti tehát, hogy az ember az

zők betérését igazságába. Sőt a feledés, amelybe a mű belemerülhet, sem semmi; még ez is megőrzés. A feledés a műből él.”; in: HEIDEGGER: *A műalkotás eredete*. i. m. 53.

25 Uo. 67.

26 Uo. 43.

27 GADAMER: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*. i. m. 150–151.

28 Hans-Georg GADAMER: *A szó igazságáról*. Ford. POPRÁDY Judit. = Uő: *A szép aktualitása*. i. m. 111–142., 140.

29 Hans-Georg GADAMER: *Az „eminens” szöveg és igazsága*. Ford. TALLÁR Ferenc. = Uő: *A szép aktualitása*. i. m. 188–202., 201.

igazat mondja, azaz azt mondja, amit gondol. Ez a jelentés kiegészül azonban, különösen a filozófiai nyelvhasználatban, azzal a másik jelentéssel is, hogy *egy dolog* azt »mondja« magáról, ami. Igaz az, ami annak mutatja magát, ami³⁰. A mondás határáig kísérről van szó, amelyet a költészetben az alapítás tettevel feleltethetünk meg.³¹ A heideggeri elgondolás nyelvhez kötöttsége kiindulópont *A szó igazságáról* szerzője számára.³² Az összefüggéshálóban – s mintegy az ellentétet prezentáló struktúrában, amely valójában a kiegészítéshez közeli műveletet rejt – lényegi mozzanat a hallgatás és megszólalás kettőse, amely a heideggeri alapozással a szorongásban gyökerezik: „a korai Heidegger »szorongásra kész elhatározottság«-nak nevezett, ami nemcsak hallgatás, hanem a hallgatás megszakítása is, azaz szó»³³. Az igazság fogalma ehhez viszonyítva kerül ebben a szövegben elő, és egy sajátos kívüliséget sejtet: „[d]e miként az igazság lényege a jelenvalólétnek az önmagát valamihez tartásból és inzisztenciából kiindulva a »titokra« és abszolút elrejtettségére egy mindig mint másra vonatkozott, akként a szó és a nyelv is bár vonatkozhatott a hallásra és a hallgatásra, azonban ami ebben »igaz« volt és ami itt »előtűnt«, éppen az egzisztencia volt, a létére a semmi előtt váró jelenvalólét»³⁴. A nyelv születésének pillanatához kötődés idéződik fel. A színlelést és a hamisat faggató kérdés-sorok (is) a megszólalás felé, irodalmi korpuszra (is) applikálva a ki-mondásra összpontosulnak: „[k]ellőképpen meglepő, hogy nemcsak hogy a beszélni és színlelni, sőt hazudni is tudó lény ki tud tűnni az „aletheia” révén, hanem hogy egy létező mint olyan is lehet „igazi”, mint az arany»³⁵.

Egy szépirodalmi műben a fentiek megjeleníthetnek; a leképezés elkerülése, annak meg nem valósulása, vagyis a „szépirodalmiság” megteremtődése, a költői szó megalapítása a tét. Egy olyan műben, mint Papp Sándor Zsigmond *Semmi kis életek*³⁶ című regénye a nehézséget az adja, hogy a referenciális jegyek keresését az olvasó valamilyen fokon függessze fel, azaz értelmezése ne álljon meg az előző korszak Romániája attribútumainak kutatásánál. Ehhez természetesen szükséges, hogy maga a szépirodalmi mű se redukálja magát azok bemutatására.³⁷ Az „értelemkereséshez” tartozó „közvetítést” nem zárjuk ki: „[a] közvetítés – amely-

30 GADAMER: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez.* i. m. 146.

31 Vö.: GADAMER: *A szó igazságáról.* i. m. kiemelten 119., 136–137.

32 Vö.: „nemcsak, hogy maga otthon van a nyelvben [az ember – K. F.], hanem hogy a nyelvben, amit egymással beszélünk, jelen van a »lét«” = Uo. 115.

33 Uo. 114.

34 Uo. 115.

35 Uo. 113.

Nem felejtendő el, hogy a gadameri rendszerben az „igazságot” és az „autentikus dokumentum” fogalmát semmiképpen sem a „leképezés” jellemzi. Vö.: GADAMER: *Az „eminens” szöveg és igazsága.* i. m.

36 PAPP Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek.* Libri, Bp., 2011.

37 Vö.: „A »költői szabadság« fogalmával válik ez teljesen világossá. Ezt a szabadságot mindenképpen meg kell védeni, ahol történelmi eseményeket vagy személyeket érintő egyértelmű vonatkozás van jelen. Az fejeződik ki ebben, ami általában érvényes: a költő szabad. A szöveg rangját az irodalmi minőség mértéke határozza meg, mely a szöveghez mint műalkotáshoz járul. Ennek nem felel meg semmiféle közvetlen referencia. Kétséget kizáróan érvénytelennek tekintjük a költői tartalmakkal és azok költészetben kívüli jelentésével kapcsolatos önálló, idegen érdekeltséget.” = GADAMER: *Az „eminens” szöveg és igazsága.* i. m. 197. A történész szempontjainak különbsége húzható itt alá. Vö.: még: GADAMER: *A szó igazságáról.* i. m. 134–135.

nek fogalmába beleértődik mindenfajta szöveg- és műértelmezés, az irodalom- és művészet-kutatás minden változata – mint az egykor és a most horizontjának találkozása a mű megszólító ereje indíttatására: értelemkeresés, és mint ilyen, igazságtörténet³⁸. A közvetítettség és a belevetettség állapotát jegyzi Rigán Lóránd is Heidegger-fejtegetésében³⁹, amelynek egy adott passzusában a horizont és az elrejtés problematikája olvasható: „[a]hhoz azonban, hogy az összevetést egyáltalán elvégezhezzük, a világnak előbb fel kell tárulnia tapasztalatunkban. Sőt meg kell jelennie benne már ahhoz, hogy bármiféle kijelentést tegyünk róla. Ez a megjelenés azonban mindig elrejtést is jelent. Az illető látásmód szükségképpen elrejt mindazt, ami egy másikban feltárulhatna. Ennélfogva, mivel nem feltételezhetjük, hogy a jelenlegi, történetileg meghatározott látásmódunk az egyedül lehetséges, el kell ismernünk, hogy mindaz, ami van, egészen másként is megmutatkozhatna számunkra, ha egy másik horizontba helyezkednénk. Ezek közül a horizontok közül egyik se kizárólagosan érvényes, de a maga módján mindegyikük végső, mert az illető kultúra számára a lét értelmének éppen aktuális határait vonja meg. A végső értelem azonban titokban marad”.⁴⁰

Az idézett *Érték és történelem*-kötetben a feltárultságot (így az elrejtettség-elrejtetlenség problémakörét) a lelkiismerettel összefüggésben tárgyalja Egyed Péter. Számunkra itt a lelkiismeret, az ítélet kérdése kevésbé, sokkal inkább a jelenvalólét önmaga előtti feltárultsága a fontos, ily módon önmaga meghallása: „a lelkiismeretnek csak akkor lesz *hangja*, ha immár a jelenvalólét feltárultságában mutatkozik meg. Ha pedig megnevezzük a létezőnek azt az alapszerkezetét, amelynek az egzisztenciáléi a *diszpozíció*, a *megértés*, a *hanyaglás* és a *beszéd*, akkor a lelkiismeretről ki fog derülni, hogy az *hívás*, *beszédmódus*”.⁴¹ A lelkiismerethez kötött működési módban nagy jelentősége van a tanúskodásnak, amelyet a jelenvalólét önmaga ellen vagy mellett hajt végre, és amely rendszerbeli beépítése miatt oly rigorózusnak vélhető a kanti kötelességelemzés.⁴² A tanúskodáshoz viszont szükséges a lelkiismeret időszerkezetének sa-

Heideggeri-gadameri gondolatiságú interpretáció ehhez kapcsolható differenciáltságot ír le: „Van Gogh parasztcipőket ábrázoló festménye létrangját tekintve nem másodlagos, nem kevésbé »valóságos«, mint a »modell«, aminek a felhasználásával a kép elkészült, ellenkezőleg, az ábrázolás révén megmutat valamit annak rejtekező lényegéből, illetve – ahogyan Gadamer fogalmaz – fölemeli a létezőt »létének felfokozott igazságába«” = ORBÁN Gyöngyi: *Igazságtörténet*. Korunk, 2008 december, <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2008&chonap=12&cikk=9402>, elérés: 2013. szeptember 8.

38 ORBÁN: *Igazságtörténet*. i. m.

39 „a személyes tulajdonképpeniség értéktartalma, »az élet értelme« a *Lét és idő*ben olyasvalami lesz, amit *nem* mi magunk választunk, hanem amire a történelmi örökség és a jelenlegi fakticitás hermeneutikai közvetítése folytán rábukkanunk, ami »adódik«, in RIGÁN Lóránd: *Vajon nem zuhanunk-e szakadatlan? Nietzsche, Heidegger, Camus = Érték és történelem*. Szerk. EGYED Péter. ProPhilosophia, Kolozsvár, 2008. 239–279., 268.

40 Uo. 271. Erdemes e taglalást összevetni a 21. lábjegyzetben vizsgált, *A műalkotás eredetének adott egységével*.

41 EGYED Péter: *A modernitás értékszemléletének a felbomlása = Érték és történelem*. i. m. 153–183., 178. Nehéz a vizsgált területen a »határállítás«, hiszen »[a] jelenvalólét létjellemzői, az egzisztenciálék egyszerre ontológiaiak és etikaiak, bár Heidegger *ontológiai* »fundamentalizmusánál« fogva a kifejezést »elsődleges ontológiai jelentésében« rögzíti” = RIGÁN: i. m. 268.

42 Vö.: EGYED: *A modernitás értékszemléletének a felbomlása*. i. m. 157–158.

játosságait tudni, azaz a visszaemlékezés folyamatát adottnak venni⁴³, amelyben pedig a töredezettség és az „átteremtés”⁴⁴ érvénnyel bír. Nem véletlen, hogy ebben a kontextusban a sokat tárgyalt gadameri emlékezéselmélet a benne foglalt átírássra összpontosítással eszünkbe ötlik.⁴⁵

III.

„Az emlékezni nem akarás és a felejtetni nem tudás kettősége, ellentéte talán a legsúlyosabb tapasztalata a regénynek.”

Boka László: *Történelem – alulnézetből*⁴⁶

Boka László *Semmi kis életek*-könyvről írt kritikájából nem a kettősség megfogalmazása okán került be részlet mottóként, hanem sokkal inkább azért, mert jól összefoglalja az e regényben lévő mechanizmust. Bányai Éva szintén az emlékezést húzza alá e könyvről szóló tanulmányában, ám ő a Gadamer révén is taglalt emlékezésátírást hangsúlyozza.⁴⁷ Ez utóbbi szöveg egy olyan megállapítást tartalmaz, amely kardinálisnak mondható, hiszen az elmesélés-elmesélhetetlenség kérdéskörét pozicionálja: „a romániai (tágabban: kelet-európai) diktatúra és az átmenet, fordulat leírásának, elmondásának a lehetetlenségére irányít[ák] a figyelmet”⁴⁸. Ez a lehetetlenség talán az, ami a *Semmi kis életeket* a Boka révén is célzott bűnügyi regény közélebe lendíti⁴⁹.

A jelenvaló lét feltárultsága, megnyitása önmaga előtt az említett elmesélhetetlenségre/elmondhatatlanságra íródik rá. Amikor az apa vállalja, hogy jelentéseket fog készíteni környezetéről, akkor azt azért teszi, hogy a határátlépést megkísérlő fiát – aki feltehetőleg a szökési kísérlet vagy a vallatás közben halt meg – eltemethesse. A lelkiismeret működési módja, a

43 Vö.: uo. 156.

44 Visszatérő szóhasználat vagy rájátszó fejtegetés a teremtéssel összefüggésben Nietzsche-nél és ebből adódóan az ő gondolatosságát vizsgáló Rigánnál. Vö.: RIGÁN: i. m. 245., 247., 249.

45 Vö.: Hans-Georg GADAMER: *Költeni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében*. Ford. OROSZ Magdolna = Uő: *A szép aktualitása*. i. m. 202–227.

46 BOKA László: *Történelem – alulnézetből*. Papp Sándor Zsigmond nagyregényéről = Uő: *Egyszólamú kánon?*, Gondolat, Bp., 2012. 260–278., 275.

47 BÁNYAI Éva: *Semmi kis életek*: átmenetnarratívák geokulturális kontextusban. Kézirat [megjelenés előtt]. Köszönet Bányai Évának, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta. [Majd: *Kulturális identitás és alteritás az időben*. Szerk. PIEDNER Judit, PAP Levente, TAPODI Zsuzsa, FORISEK Péter és PAPP Klára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense 16.) 323–331.]

48 Uo. 325–326.

A traumatikus történetek elbeszélése kapcsán bőségében nyilatkozik erről a kérdésről Bolgár Dániel *A fost sau n-a fost?* (Volt-e vagy sem? Corneliu PORUMBOIU, 2006, http://www.youtube.com/watch?v=rOCqYnM_iIo, elérés: 2013. szeptember 15.) című film és Gross *Szomszédok*-műve vonatkozásában. Vö.: BOLGÁR Dániel: *A múlttal végképp szembenézni? Traumatikus történet és történetmi elbeszélés = Esemény – trauma – nyilvánosság*. Szerk. DÁNIEL Mónika–FODOR Péter–L. VARGA Péter. Ráció, Bp., 2012. 134–149.

49 BOKA: i. m. 262., 272.

hozzá kötődő *előtt* és *után* időbelisége figyelhető meg, hiszen a jelentések megírásának tette esetében csak utólag lehet érvelni, még akkor is, ha az *előtt* és *után* által zárt időtartam rövid. Itt két fontos aspektust kell említeni: egyfelől ha a fiú nem halt meg, s a vele szökni próbáló Eszter helyesen ismeri fel⁵⁰, akkor hiábavaló volt a jelentések alkujába lépés⁵¹. Másfelől a narrátor azt sulykolja, hogy a férfi az anya, vagyis a felesége miatt lép az alkuba, hiszen hogyan is tudná vele megértetni, hogy a fiukat még el sem temethetik.⁵² E logikánál a lelkiismeret mozgásába kerül egy másik, egy harmadik individuumhoz kapcsolt felelősség.

A feltárultság kérdése a jelentések írása során élesen vetődik fel. Az emlékezés precizitásába vetett naiv hittel szövődik egybe, illetve nem feltétlenül a jelentést létrehozó feltárultságot mutatja, hanem a jelentést író előtti feltárultságot. Mindez egy olyan műben lelhető fel, amelyben a hazugság, elfedés a benne tematikus elemként meghúzódó rendszer sajátja. Ennek értelmében a hazugság és az elfedés feltárultságával szintén számolni kell.

A narrátor a jelentéseket író Rudolfnál azok írása közben a térből és az időből kiemeltséget, vagy legalábbis az idő és tér megmásítódását, és Rudolfnak a körülötte lévő egyénétől elválását diagnosztizálhatja, s egyben a környezet tere minimális szeletének „uralását” („Ahogy a ceruza finom hersege megállt, felerősödtek az udvari zajok.”⁵³, „Hiába volt ez a legszűkebb helye a lakásnak, itt még uralni tudta a karnyújtásnyi teret”⁵⁴). A környezet terétől elválás az írás teréhez kötődés miatt jön létre. Rudolf a jelentések produkálása során az emlékek áradását tapasztalja, ennek kontrolálását eltartja magától. Egyrészt az írás természetéhez párosítja az emlékaradatot, másrészt majd a jelentéseket olvasókra hárítja a „szemezgetést”, harmadrészt az emlékezéshez tartozó felelősséget átesttálja. Számára az írás egyre inkább a feloldozáshoz⁵⁵ kapcsolódik, a traumát átélt traumától megszabadításához, a kiírásához, amely a dühöt szintén tartalmazhatja.⁵⁶ A jelentések létrehozásának kezdetén a személyek tárgyia-

50 Vö.: PAPP: *Semmi kis életek. i. m.* 358. Ennek erős elbizonytalanítása található a 389. oldalon.

51 Ehhez a következtetéshez párosul a Boka által felvillantott megrendítő, a szereplők nézőpontjából végzetesnek nevezhető, a maguknak sem bevallott logikai sor: „Ahol bizonyosság soha sincs. Ezt a Balázs meggyilkolását követően a diktatórikus rendszert váltó évek sem képesek felülírni: súlyos terhüket a mindennapok hordozzák, hiszen a fiú lebegtetett, remélt és egyszerre félelmetes feltűnésének, túlélésének lehetősége, örülete hangsúlyos allegóriája az egész kötetnek. A reményt élteti, hogy mindez nem is történt meg, nem is volt talán igaz...”, in: BOKA: *i. m.* 277.

A tett feleslegességének kieroszakolása olvasható onnan is, hogy a jelentéseket kieszköző szervek mindent tudtak a jelentések megírása előtt. Vö.: Cs. Gyimesi Éva emlékére. Kolozsvári Rádió, 2011. 06. 01., <http://www.radiocluj.ro/hu/multimedia/hangtar/reszletek/audio/cs-gyimesi-eva-emlekere.html>, 27:27-28:15, 2013. 10. 07.

52 Ezzel ellentétes irányt nem tisztáz a narrátor, hiszen csak egyszer történik célzás arra, hogy talán az anyát is bevihetik a tiszték vallomás miatt. Vita olvasható, hogy érdemes-e. Az anyáért kiszállók elindulnak, e száltozábbvezetés azonban elmarad. Vö.: PAPP: *Semmi kis életek. i. m.* 239–240.

53 Uo. 22.

54 Uo. 15.

55 E regényben a teológiai diskurzus nem jelenik meg a nyelvhasználatban.

56 „Az emlékeket, ahogy végül egymásba kapaszkodnak a sorok között, mintha mindig is a rend parancsolt volna nekik. Pedig válogatás nélkül rögzített mindent. Mindent, ami eléje került. Úgy érezte, nem az ő feladata a mérlegelés, az egyes részletek kiemelése. Az írás magának vájt medret, ő csupán követte engedelmesen.”; „Hogy ilyesmi is kisarjadhat az ő kordában tartott lényéből, miközben épp az írás vette el – minden oldallal jobban és jobban – a harag ízét, és nyugtatta meg fokozato-

sítását figyelte meg a férfi, ehhez párosult a bosszú s a feleség védelme.⁵⁷ A lelkiismeret – mely egyfelől a munka precizitásához, másfelől a jelentésekben szereplők sorsához társul – azonban újra és újra feltűnik. E kettő mintha kizárná egymást, hiszen ez írástípushoz köthető pontosság határozottan a benne feltűnők elveszejtését hozhatja magával. Éppen ezért segítette Rudolfot a tárgyasítás, továbbá egy olyan fajta eltávolítás, amely szépirodalmi mű teremtéséhez hasonlítható, annak írása előtti, közbeni állapotot sejtet⁵⁸.

A feltárultság kérdéskörénél lényeges, hogy Rudolf a tiszt Nicu Zmeura hozzá való viszonyulásában a barátság lehetőségét felvillantja, még akkor is, ha az csak egy másik (politikai) rendszer esetében valósulhatna meg: „[h]irtelen közel érezte magához a tisztet. Ahogy vezeklő a gyóntatóját, bűnös a messziről jött megmentőjét. Mert éppen ez volt a legfurcsább az egészben. Ha jobban belegondol, akár a legjobb barátja is lehetne ez a szénszemű ember, hiszen mindent tud róla. Még ha az a minden néha nem több mint ami egy dossziéba beférne. De másutt, egy talán egészségesebb világban ez egy egész életre elég lenne. Számon tartanák egymás névnapjait, együtt járnának meccsre vagy horgászni a bányatóhoz, és közös történeteik lennének, ha unalmasak, ha kiszámíthatóak is. De hát az unalom is olyan, mint a szerelem, csak akkor kezdjük értékelni, ha végképp elpárologott. Zmeura ismerte őt a legjobban, és ehhez nem kellett egyéb, minthogy figyelmesen elolvassa a jelentéseit, némi türelemmel egymáshoz illeszse a túlbujánzó részleteket”.⁵⁹ A jelentések olvasásának módszerében az elhajlások, így az információ keresése rejlik, azaz a *felügyelet* eszközeinek⁶⁰ aktiválása. Emellett tűnik fel, ezzel összefüggésben jelenik meg az az olvasási mód, amely a feltárultságból adódik. A narrátor természetesen Rudolf és Zmeura hosszas, italozással egybekötött beszélgetéseinek kiegészítő funkcióját sem hanyagolhatja el. A „felderengő” elrejtetlenség nem egyezik meg a fiúk (Roland, Précsek és Lajoska) barátsága kapcsán említhetővel. Valójában Rudolf és Zmeura barátságának a célja maga az elrejtetlenség, vagyis nem a „valódi barát” lét, az „elrejtetlenül” megjelenő barátság, hanem az elrejtetlen elrejtetlenség, s ehhez – csakúgy, mint a barátsághoz – szkeptikusan és éllel viszonyulnak:

„– De miért kérdezősködjek?

– Mert az ember csak igaz történetekkel szerezhet barátokat.

– Barátokat? Miféle barátokat?

– Ma mindent a szájába kell rágni?! – nézett rá dühösen Zmeura. Majd felpattant, és járkalni kezdett a szobában. – Azt gondolom, maga is belátja, hogy ez nem tarthat örökké.

– Micsoda?

– Hát ez az egész! – mutatott körbe az üres szobában. – Nem azt mondom, hogy holnap vagy holnapután, de öt vagy tíz év múlva egyszer csak összedől. És mi még akkor is élni fogunk”.⁶¹

san. Írni, jegyezte le az első hónap végén, annyi mint feloldozni önmagunk, és másokra ruházni az emlékezés terheit.” = PAPP: *Semmi kis életek. i. m.* 15.; 49.

57 Uo. 61., 80–81.

58 Uo. 14.

59 Uo. 117.

60 Vö.: Michel FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*. Ford. FÁZSY Anikó. Bp., Gondolat, 1990.; Georges BANU: *A felügyelt színpad*. Ford. KOROS FEKETE Sándor. Koinónia, Kolozsvár, 2007.

61 PAPP: *Semmi kis életek. i. m.* 119.

Papp még egy vonással gazdagítja a kérdéssort: az „igaz történetével”. Zmeurának szükséges, hogy el tudja mondani Rudolf számára a férfi fiának „igaz történetét”, hiszen majd Rudolf ezzel az elrejtetlenséget bíró történettel szerezhethet „valódi barátot”. Ez pedig hasznára lehet még Zmeurának, a tisztnek a rendszer felbomlása után.

Roland, Précsek és Lajoska barátsága „valódi barátság”, amelynek az elrejtetlenség elemi egysége. A fiúk a hozzá kötődő feltárultsággal kapcsolódnak az igazsághoz, vagyis az elrejtetlenség él, ám ez abban is igazolódik, hogy nincs szükség a verbalizálásra: „[m]ert egy dolog tudni, hogy innen elválaszthatatlan barátok, és más bevallani. Úgy tör ilyesmi az emberre, olyan váratlanul és megterhelően, mint a szerelem, amelynek minél inkább firtatja az okait az ember, annál kevésbé érti”⁶².

A feltárultság leírhatósága azonban egy olyan történetbe ágyazódik, amely beleütközik egy rendszer elmesélhetőségének/elmondhatóságának problematikájába; a rendszer elmesélhetősége ellenben egy szépirodalmi produktumnak nem lehet célja, vagy legalábbis nem azok az irányai, amelyek a történelemtudomány módszertanában fogalmazódnak meg. Sokkal inkább az elmesélhetetlenség jelenik meg újra és újra részint az emlékezésnél megmutatkozó sokféleség és átírás, részint az egyén saját történetéhez való ragaszkodás és a saját történet betüremkedései⁶³, részint a történelmi fogalmak generikus képekként való működései⁶⁴ miatt. A zene nyelvének idézése, a rá való utalás viszont az irodalmi mű nyelvének eszközeivel a *Semmi kis életek* esetében csak részleges sikert jelezhet, hiszen Beethoven 18. zongoraszonátájának egységei e regényben Eszter Rudolf fia utáni nyomozásaival esnek egybe, ugyanis a férfi, akinek életét meglesi a nő a Beethoven 18-ban – mely kétségtelen, hogy a *Vadászat* című zongoraszonátára célzás – lakik.⁶⁵ A nyelv kötöttségei túl erősek, bár a zenei egységek és a lépcsőn való futás felsejlése⁶⁶ ténylegesen elindít egy párosítást, ám a megnevezés precizitása az egyértelműsítés felé terelhet.

Az elmesélés/elmondás kényszere, a belevetett hit nem szűnhet meg. Ezt sugallják Rudolf még nyolcvannégyben rótt hetenkénti levelei feleségének⁶⁷, mintha már az írás lenne az egyetlen forma, amelyben e férfi a feltárultságot képes megvalósítani.

62 Uo. 146.

63 Ennek tapasztalatáról beszél Visky András is, vö.: „Én azt hittem ugyanis, meg tudom írni Anyám történetét, miközben nagyon hamar kiderült, hogy senki másnak a történetét nem tudjuk sohasem megírni, mindenki történetében csak a saját történetünket írjuk meg.” = *A szabadság megtapasztalásának lehetőségei. Visky Andrásról Kovács Flóra beszélget.* Tiszatáj, 2011. október, 16–23. 18.

64 Vö.: VINCZE Hanna Orsolya: *Tények és toposzok a történelemtírási narrativista elméleteiben = Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében.* Szerk. GAGYI József. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2007. 57–67.

65 A blokkháza való utalás is csak a hely elbizonytalanításának funkciójával bírhat, csakúgy, mint az egyszerű fel-feltűnök Kolozsvárra, Csíkszeredára vagy akár Szatmárnémetire (ezek egy részéről Bányai Éva is nyilatkozott, vö.: BÁNYAI: i. m.); a Beethoven 18. kapcsán az esetlegesség és a véletlen egybeesés elvethető, jóllehet erre szövegszerű bizonyítást nem találhatunk.

66 Daniel BARENBOIM Beethoven 18. zongoraszonátáját játssza a *Mezzo* felvételén: <http://www.youtube.com/watch?v=FTol2ic4OHA>, elérés: 2013. október 11.

67 A levelek léte egyszerű említődik, vö.: PAPP: *Semmi kis életek. i. m.* 54.

OUR TEMPORISATIONS

Keywords: *Papp Sándor Zsigmond, memory, apperception, Dasein, Unverborgenheit*

In this article I will examine Papp Sándor Zsigmond's *Semmi kis életek* with the help of the theoretical works of Martin Heidegger and Hans-Georg Gadamer focusing on apperception, intentionality and Dasein.

TEMPORIZĂRILE NOASTRE

Cuvinte-cheie: *Papp Sándor Zsigmond, amintire, percepție, Dasein, Unverborgenheit*

În articol se abordează opera *Semmi kis életek* de Papp Sándor Zsigmond folosind scrierile teoretice ale lui Martin Heidegger și Hans-Georg Gadamer cu accente pe percepție, intenționalitate și Dasein (prezență).